

ORTAÇAĞ ERMENİ KAYNAKLARINA GÖRE SELÇUKLU SULTANLARI

Mehmet ERSAN*

Özet

Türklerin Anadolu'yu fethinden önce Ermeniler, yaşadıkları coğrafyaya hâkim olan devletlere tabi olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu devletlerden özellikle Bizans, Gregoryen Ermenilere karşı daima baskı siyaseti takip etmiştir. Avrupalıların 1096 yılında başlattıkları Haçlı Seferleri sonucunda Anadolu'da kurdukları devletçikler ile batıların yönetim anlayışlarını da gören Ermeniler, XI. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'da hükümrân olan Türkler hakkındaki kanaatlerini kaleme aldıkları eserlerine yansıtılmışlardır. Bu makalede, Ortaçağ Ermeni tarih yazarlarının eserlerinde yer alan Selçuklu hükümdarları hakkındaki kayıtlar değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Selçuklu Hükümdarları, Ermeni Tarihçiler, Bizans İmparatorluğu, Ortaçağ.*

Abstract

Seljuk Sultans According to the Medieval Armenian Resources

Before the Turkish conquest of Anatolia, Armenians lived as subjects of the states which dominated the lands they lived. Amongst these states, especially Byzantine Empire carried on a suppression policy towards the Gregorian Armenians. Armenians, who experienced administrative perception of Europeans with the states that they founded after the Crusade they have started on 1096, reflected their opinions about the Turks who became sovereign in Anatolia during the middle of the 11th century. In this article we will assess the records about Seljuk Sultans in the Medieval Armenian historiographers' works.

Key Words: *Seljuk Sultans, Armenian Historiographers, Byzantine Empire, Middle Age.*

Bilindiği gibi Türkler, XI. yüzyılın ilk yarısından itibaren yurt edinmek amacıyla Anadolu'ya gelmeye başlamışlar ve XII. yüzyılda bu coğrafyanın büyük bölümüne hakim olmuşlardır. Dönemin gayrimüslim yazarları tarafından kaleme alınan eserlerdeki savaş manzaralarını aksettiren ifadelerden olsa gerek, bir çok Batılı tarihçilerin çalışmalarında, Türklerin Hıristiyanlara karşı acımasız ve hoşgörüsüz bir siyaset takip ettikleri sık sık vurgulanmaktadır. Hatta Selçukluların, Anadolu'daki Hıristiyan halka karşı uyguladığı vahşetten

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Başkanı, Bornova-İZMİR.

bahsedilmekte, onların yerinden yurdundan zorla çıkartılıp atıldığı iddia edilmektedir¹.

Türklerin Anadolu'yu fethi, Selçuklu Sultanları ve icraatları hakkında (Lasdiverd'li) Arisdages², (Urfalı) Mateos³, (Anili) Samuel⁴, (Vartabet) Vardan⁵, Simpat⁶, (Urfalı) Vahram⁷, (Genceli) Kiragos⁸ gibi ortaçağ Ermeni yazarlarının eserlerinde, Türk-Ermeni ilişkileri ve Selçuklu idaresinin Hıristiyan halka karşı sergilediği tutumu ortaya koyan önemli kayıtlar bulunmaktadır.

Bu çalışmamızda, söz konusu Ermeni kaynaklarında yer alan Selçuklu Sultanları ile ilgili kayıtlardan hareketle, Selçukluların Hıristiyan halka karşı tavrının ne olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Ancak buna geçmeden önce Bizans ve Haçlıların Ermenilere karşı takip ettiği siyasete, kısaca değinmek gerektiğini düşünüyoruz.

Anadolu'ya Türk akınları başlamadan önce Ermeniler, Doğu Anadolu'da başta, merkezleri Van, Ani, Kars olmak üzere küçük krallıklar halinde siyasi birlikten yoksun, Bizans'a tâbi olarak varlığını devam ettiriyordu. 1021-22 yıllarına gelindiğinde İmparator II. Basileios (976-1025), Ermenilerin yaşadığı bölgeyi doğrudan Bizans İmparatorluğuna bağlamak için harekete geçmiştir. (Lasdiverd'li) Arisdages'in ifadesiyle her tarafı yakıp yıkan, yağma eden ve halka ağır kayıplar verdiren II. Basileios, 1021 yılında Van bölgesini ilhak ederek Ermeni kralı Senekerim'i Sivas'a göndermiş ve 40 bin Ermeniye Sivas ile Kayseri yörelerine göç etmek zorunda bırakmıştır. İleri hareketini Gürcistan'a kadar sürdüren İmparator, bölgeyi idari bakımdan kendine bağlamıştır. II. Basileios'un ilhak politikasını devam ettiren IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055), Ani Ermeni Kralı II. Gagik'i, Mateos'un ifadesiyle bazı hile ve yalanlarla 1043 yılında İstanbul'a getirtmiş ve Ani'nin Bizans'a terk edilmesini sağlamıştır. Tekrar Ani'ye dönmesine izin verilmeyen II. Gagik, Kayseri civarında bulunan Galonbağad kalesine yerleşmiştir. Nihayet Monomakhos, 1045 yılında gönderdiği kuvvetler ile Ani'yi teslim alarak Ani Bağratuni Krallığına son vermiştir. Arisdages, bölgede bulunan Ermenilere ait

¹ Mesela bkz. *Vryonis*, s. 54 vd.; *İskenderian*, s. 29 vd.

² Lasdiverd'li Arisdages, *Tarih*; Ardzen şehri yakınında bulunan Lasdiverd kasabasında doğmuş. 1072 öncesinde ölmüştür.

³ Mateos, 1144 öncesinde ölmüş olmalı.

⁴ Anili Samuel, *Kronoloji*; 1179 yılına kadar geliyor.

⁵ Vartabet Vardan, *Cihan Tarihi*; Arran yakınlarında yaşamıştır. 5 yıl Çukurova'da kaldı, 1272'de öldü.

⁶ Simpat, *Vekayiname*; Çukurova'da 1208-121275 yılları arasında yaşadı.

⁷ Vahram, *Kilikya kralları tarihi*; XIII. Yüzyılda Kilikya'da yaşadı.

⁸ Genceli Kiragos, *Tarih*; eser 1265'de sona erer. Ölümü 1272.

bütün Kilise ve manastırların ele geçirildiğini, ileri gelenlerin yok edildiğini ve mallarına el konulduğunu nakletmektedir. Bu vesile ile Mateos, “*Ermeni kralı, merhametsiz ve kötü Grek milletinin içinde bir garip gibi dolaşıyordu... Grek milleti tarafından hilekârlıkla gasp edilmiş olan tahtı için daima matem içinde bulunuyordu*” ifadelerini kullanmaktadır⁹. Monomakhos döneminde Ermenilerin hakim olduğu kale ve şehirlerin alınmasına, Ermeni ileri gelenlerinin bölgeden uzaklaştırılmasına devam edilmiştir¹⁰.

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan’ın 1064 yılında Doğu Anadolu’ya girerek Ani kalesini fethetmesi üzerine Bizans adına Kars’ı yönetmekte olan Ermeni prensi Abas oğlu Gagik, tâbiyyetini arz etmek üzere Sultanı Kars’a davet etmişti. Gagik’in bu davranışı üzerine Alparslan, ona hil’at giydirmiş ve yerinde bırakmıştı. Ancak Gagik, Alparslan’ın bölgeden ayrılmasından sonra Ani’nin idaresini tamamen Bizans’a bırakmış ve bunun karşılığında kendisine Kayseri’nin doğusundaki Zamantı (Dzamıntav) kalesi verilmiştir. İmparator Konstantinos X. Dukas (1059-1067) tarafından 1065 yılında dinî konuların görüşülmesi için İstanbul’a çağırılan II. (?) Gagik, anlaşmaya varılamaması üzerine İstanbul’u terk etmiştir. Mateos’a göre, İstanbul’dan ayrılan Gagik, konakladığı her yerde Ermeni askerlerine, ileri gelen Romalı kadınlara tecavüz etmek emrini vermiş, köpeğinin adını “Armen” koyan Bizans’ın Kayseri valisi Markos’u da öldürtmüştür.¹¹

Doğu Anadolu bölgesinin ilhakı, nüfusun önemli bir kısmının bölgeden uzaklaştırılması ve krallıklarına son verilmesi, Ermeni kaynaklarında Bizans’ın Ermenileri felakete sürüklediği, hilekârlıkla ülkelerinin ellerinden alındığı¹² şeklinde yorumlanmaktadır. Bu dönemde Ermenilerin içinde bulunduğu durumu Mateos, şu sözlerle özetlemektedir:

“Ermeni milleti, yalancı hamilerin ve korkak Grek milletinin yüzünden öyle ıstıraplar çekti ki, hiç kimse bunu tasvir edemez. Çünkü Grekler, Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürdüler ve krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıktılar... Ermeniler, Romalıların bütün fenalıklarından,

⁹ II. Gagik’e, bugün yeri tespit edilemeyen Kapadokya’da Galonbagat ve Bizu verilmiş ve burada yaşaması istenmiştir. *Mateos*, s. 80, dpn. 194.

¹⁰ Mesela Tilkhum eyaletinde Argını kalesine hakim olan Ermeni prensi Harbig öldürüldükten sonra oğulları Davit, Leon ve Konstantin İstanbul’a getirilerek bir adaya sürgün edilmiştir. *Mateos*, s. 93.

¹¹ *Mateos*, s. 131, 132.

¹² *Simpat*, s. 38; *Vardan*, s. 174

Ermenistan'ın, Greklerin elinden alınmasından sonra kurtuldular. Fakat Grekler, bundan sonra da Ermenilere karşı başka türlü mücadeleler icat ettiler. Bu defa savaş ve kahramanlık ile değil, Ermeni mezhebinin tetkiki ile uğraştılar, kargaşalık ve kavgalar çıkardılar”¹³.

Kısacası Doğu Anadolu, Türk akınlarının başlamasından önce Bizans tarafından ilhak edilmiştir. Bölgede yaşayan Ermenilerin önemli bir kısmı İç Anadolu bölgesine göçe zorlanmıştır. Yaşadıkları bölgeden ayrılmak zorunda kalan Ermenilerin bir bölümü, daha sonra Çukurova bölgesine inmiştir. Böylece Ermeniler Doğu ve Güneydoğu, İç Anadolu ve Çukurova bölgeleri olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmışlardır. Esasen Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden önce, Bizans, sözü edilen coğrafya üzerinde yaşayan Hıristiyan toplulukları, ağır vergiler altında iktisadî açıdan ezerken, bilhassa Ermenileri mezhep farklılığından dolayı askerî takibâta uğratmış ve mezheplerini terk etmeye zorlamıştır.

Haçlılar ile Ermeniler arasındaki ilişkiler de, Ermeni-Bizans ilişkilerinden çok farklı değildir. Bilindiği gibi Haçlılar, Doğu Hıristiyanlığı Türklerin sözde zulmünden kurtarmak parolasıyla harekete geçmişlerdi. Haçlılara, başta Ermeniler olmak üzere, Doğu Hıristiyanları ellerinden gelen bütün yardımı yapmışlardır. Ancak Ermeniler, bir süre sonra ne kadar yanıldıklarını anlayacaklardır. Anadolu'da Haçlıların, Ermeniler ile yoğun ilişkiler içinde bulunduğu saha olarak Urfa bölgesi öne çıkmaktadır. Şehri teslim etmek amacıyla, I. Haçlı Seferini oluşturan orduların önde gelenlerinden biri olan I. Baudouin'i Urfa'ya davet eden Ermeniler, bir süre sonra yaptıkları hatayı anlamışlardır. Haçlıların kendilerine değer vermediğini gören Ermeniler, kurtuluşu şehirdeki Haçlı hakimiyetine son vermekte ve Türklerden yardım istemekte bulmuşlardır¹⁴. Ancak bu amaçlarına ulaşamamışlar, Haçlı kontları tarafından ağır bir şekilde cezalandırılmışlardır. Mateos, Haçlılar ile ilgili değerlendirmesinde “Onlar memleketi viraneye çevirmiş ve ıssız bir hale getirmişlerdi. Toprak, onların ayakları altında kısır kalmış olup, dikenden başka hiçbir şey yetiştiremiyordu. Bağlarla ağaçlar kurudu, tarlaların yüzü dikenle kaplandı ve membalar tıkandı. Franklar dostlar arasında muhabbet ve şenliği kaldırdılar ve her yerde ihanet ve nefret yaydılar. Onların müminlere

¹³ Mateos, 111.

¹⁴ Albertus Aquensis, I, 242-247. Mateos da, Albertus'un kaydını teyit mahiyetinde “Birçok insan birleşmiş ve Urfa şehrini Türklere teslim etmeye niyet etmişlerdir. Bu kötü niyetli tevizatçılara inanan kont, fena bir karar verip...” (Mateos, 249) ifadelerini kaydetmektedir.

yaptıkları fena muameleler yüzünden Tanrının mabedinin kapıları kapandı, kandiller söndü ve Tanrıyı tebcil etmek için okunan kasideler sustu. Ruhaniler ağır taziyeler altında ezildiler ve hapse atıldılar... dilenci gibi gelen Frankları ilk olarak haçla karşılayıp sinesinde toplayan Urfa şehri, şimdi dul kalmış zavallı bir kadın gibi yalnız oturuyor. İşte Franklar, kendilerine yapmış olduğu iyiliklerin karşılığı olarak onu, en kötü muamelelere maruz bıraktılar ve Hıristiyanlara bu fenalığı reva gördüler”¹⁵ ifadelerini kullanmaktadır. Mateos, eserinin başka bir yerinde, Frankların idaresi altında yaşadığından, ancak bu kadarını yazabildiğini de ilave etmektedir.

Ermenilerin, Bizans ve Haçlılar ile ilişkilerini yansıtan bu bilgileri verdikten sonra, Selçuklu yönetiminin Ermenilere karşı tavrını ortaya koyan Sultanlar hakkındaki kayıtlara geçebiliriz.

Selçukluların Ermeniler ile olan münasebetleri, XI. yüzyılın ilk yarısında başlar. Türklerin 1028 yılından sonra Anadolu’ya yaptıkları akınlar, 1040 yılında Büyük Selçuklu Devleti’nin kurulmasıyla birlikte fetih hareketine dönüşmüş ve 1071’den sonra artık Anadolu kapıları tamamen açılmıştır.

Ermeni müellifler, gerek Anadolu’nun fethi sırasında, gerekse daha sonraki dönemlerde vuku bulan savaşları anlattıkları kısımlarda Türkler için, “zalim”, “kana susamış” vb. sıfatları, Türkler galip geldiğinde “kan her yerde sel gibi aktı”, “halk kılıçtan geçirildi”, “her taraf kan denizi oldu”; Türkler mağlup edildiğinde ise “kılıçlarımız Türk kanına doydı” gibi ifadeleri sıkça kullanılmaktadırlar. Bu ifadeler, savaş manzaralarını aksettiren sözlerdir ve savaş tasvir etmek için kullanılmıştır.

Yaptığımız çalışma sırasında Selçuklu kuvvetlerinin yoğun olarak Anadolu’ya aktığı dönemlerde hükümdarlık yapan Tuğrul Bey (1040-1063) ve Alparslan (1063-1072) ile ilgili, sözü edilen kaynaklarda, birincisi için olumlu veya olumsuz herhangi bir yoruma rastlayamadık. Ancak Sultan Alparslan için, 1064-65’de Doğu Anadolu’ya gerçekleştirdiği sefer dolayısıyla Vardan, “memleketi kana boyadı”¹⁶; Mateos ise, “Sultan Alparslan, büyük zaferle Ermenistan’a girdi. O, Allah’ın gazabının timsali olan öfkesini şark milletinin üzerine çevirdi ve kötülüğünün acısını bütün Ermeni milletine tattırdı”¹⁷ ifadesini kullanmaktadır.

Alparslan’dan sonra Büyük Selçuklu tahtına oturan Melikşah’ın hükümdarlık yılları, ele geçirilen yerlerde artık hakimiyetin tesis edildiği, devletin gücünü her yerde hissettirdiği bir dönemdir. Melikşah ile ilgili olarak

¹⁵ Mateos, s.129,150.

¹⁶ Vardan, s.171.

¹⁷ Mateos, s. 119.

Ermeni kaynakları hemen hemen aynı ifadeleri kullanarak, adil, barışsever, Hıristiyanlara karşı şefkatle dolu ve herkesin gönlünü kazanmış, geçtiği memleketlerin halkına baba gözü ile bakan bir hükümdar olduğunda birleşmişlerdir. Hatta Anili Samuel, Melikşah için “*milletimizi o kadar çok seviyordu ki, dua ve takdislerimizi talep ediyordu*” derken, Mateos, hakimiyeti boyunca Ermenistan’ı sulh ve asayişe kavuşturduğunu¹⁸ ifade etmektedir. Nitekim Melikşah, 1090 yılında kendisini ziyaret eden Ermeni din adamlarının talepleri üzerine bütün kilise, manastırlar ve ruhanileri vergiden muaf tutmuştur¹⁹.

Azerbaycan’ın idaresine tayin edilen hanedana mensup Yakuti’nin oğlu İsmail’in, manastırları güzelleştiren, rahipleri koruyan ve memleketi imar eden bir idareci olduğu vurgulandıktan²⁰ sonra, onun zamanında herkesin mal-mülk sahibi olduğu ve bütün Ermenilerin mesut bir hayat yaşadığı ifade edilmektedir²¹.

Anadolu topraklarında hüküm sürmüş olan Türkiye Selçuklu Sultanları, doğal olarak Ermeniler ile çok daha yoğun bir ilişki içinde olmuşlardır²². I. Haçlı Seferi’nin düzenlendiği yıllarda hüküm süren I. Kılıçarslan’ın, devletinin payitahtını kaybetmesine, Hıristiyan Batı dünyası ile mücadele etmek zorunda kalmasına rağmen, tebaası durumundaki Hıristiyanlara karşı olumsuz tavır sergilemediği, Mateos’un “*Sultan Kılıçarslan muharebede öldü. Hıristiyanlar onun için büyük matem tuttular. Çünkü o, her bakımdan çok iyi ve tatlı bir zattı*”²³ şeklindeki ifadelerinde açıkça görülmektedir.

Türkiye Selçukluları ile XII. yüzyılın başlarında Çukurova bölgesinde siyasî bir teşekkül oluşturmayı başaran Ermeniler arasındaki ilişkiyi yansıtmaya açısından, Sultan I. Mesut (1116-1155) ile Ermeni prensi II. Toros arasındaki yazışma ilgi çekicidir. Bizans imparatorunun teşviki ile Çukurova’ya sefer

¹⁸ *Samuel d’Ani*, s. 451, 455; *Vardan*, s. 171, 180, 183; *Mateos*, s. 146, 171, 178. Krş. Turan 1980a, cilt II.

¹⁹ *Mateos*, s. 176

²⁰ *Vardan*, s. 184; *Mateos*, s. 179.

²¹ *Mateos*, s. 181-182.

²² Büyük Selçuklu Sultanlarından Muhammed Tapar’dan Mateos, İsmail’in kızı olan karısı Gevher hatunu ve diğer taht iddialarını öldürtmüş olmasından dolayı “son derece merhametsiz bir adam” olarak bahsetmektedir (*Mateos*, s. 262). Muhammed Tapar’ın ölümünden sonra tahta çıkan son Büyük Selçuklu sultanı Sencer’in, din ve mezheplere karşı hoşgörüsü ve tarafsızlığı bilinir (Krş. Turan 1980b, 248). Ancak, hakimiyeti boyunca ülkesinin batı bölgeleriyle pek ilgilenmediğinden olsa gerek, Ermeni kaynakları Sultan Sencer’den çok fazla söz etmezler.

²³ *Mateos*, s. 231.

düzenleyen I. Mesut, saldırıdan önce Ermeni prensine haber gönderip, “*Ben senin memleketini tahrip etmeye gelmedim. Bize itaat et, Greklerin elinden almış olduğun yerleri iade et, biz sana dost kalacağız*” diyerek hareketinin sebebini bildirmiştir. II. Toros’un bu teklife cevabı; “*Bir hükümdar olan sizlere gönül rızasıyla itaat ediyoruz. Çünkü siz, bizim yükselip gelişmemizi hiçbir vakit kiskanmamış ve memleketimizi tahrip etmemişsiniz. Fakat bizim memleketimizi Romalılara vermek hususuna gelince, bunu asla kabul edemeyiz*” şeklinde olmuştur²⁴.

I. Mesut’tan sonra tahta geçen II. Kılıçarslan döneminde de taraflar arasındaki ilişkilerin dostane olduğu görülür. Nitekim Grigor ve Simbat bu durumu II. Kılıçarslan, “*II. Toros’un samimi bir dostu idi. O, II. Toros ile olan dostluğunu da takviye etti*”²⁵ şeklindeki sözleriyle teyit etmektedir. Ayrıca, II. Kılıçarslan, II. Toros’un kardeşi Stefan’ın Selçuklu hakimiyetindeki Maraş’a saldırması, şehrin Hıristiyan halkını katlederek mallarına el koyması ve sağ kalanların evini barkını terk etmesi üzerine duruma müdahale etmek zorunda kalmıştır. Maraş’a gelerek tekrar şehre hakim olan Selçuklu Sultanı, şehirden kaçan Hıristiyan halkın tekrar evlerine dönmesini sağlamıştır.

Yine II. Kılıçarslan, Behisni’ye tayin ettiği valinin “*Hıristiyanlara merhametle hareket etmesi*” hususunda verilen emrin uygulanmadığını, valinin baskısı sonucu Hıristiyan halkın şehri terk etmek zorunda kaldığını öğrenince duruma müdahale etmiştir. Bu durum ile ilgili olarak Grigor, “*Sultanın müdahalesiyle memleket asayişe kavuştu, Sultanın tatlılığı sayesinde halk, birbiri arkasına geri gelip evlerine döndü ve boşalmış olan şehir tekrar eski canlılığını kazandı*”²⁶ demektedir.

Türkiye Selçuklu Devletine en parlak devrini yaşatan I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), 1230 yılında Celaleddin Harezmsah’a karşı kazandığı zaferden dönerken Kayseri yakınlarında Müslüman alim ve şeyhler ile Hıristiyanlar da papazları ile kendini karşılamaya çıkmıştı. Ermeni kaynağı Genceli Kiragos’un verdiği bilgiye göre, Müslümanların tebrikine katılmayan ve geride kalan Hıristiyanlar bir tepe üzerine çıkmış, bunları gören Keykubad onların yanına gitmiş ve şehre birlikte girmişlerdir²⁷.

I. Alâeddin Keykubad’tan sonra Anadolu, İlhanlıların hâkimiyetine girmiş, Moğolların onayı ile tahta çıkan Selçuklu Sultanları, devlet yönetiminde etkilerini kaybetmişlerdir.

²⁴ Grigor Zeyli, s. 307-308; Simpat, s. 56.

²⁵ Grigor Zeyli, s. 317-318; Simpat, s.57.

²⁶ Grigor Zeyli, s. 317-318.

²⁷ Genceli Kiragos, s. 148; Turan 1980a, II, 484.

Sonuç olarak, Selçuklular Anadolu'da fetihlere başladığında Doğu Anadolu'da Ermenilerin siyasi bir kuruluşu bulunmuyordu. Ermeni nüfusunun önemli bir kısmı da Bizans tarafından Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağıtılmıştı. Asırlarca Bizans'ın, bilhassa dinî açıdan baskılarına maruz kalan Ermenilere, Selçuklu idaresince, din değiştirmeleri konusunda hiçbir baskı yapılmamıştır. Eğer böyle bir durum vuku bulsaydı, mutlaka kaynaklarda söz konusu edilirdi. Ermeniler, Selçuklu idaresinde dinî inançlarının gereklerini rahatlıkla yerine getirebilmişlerdir. Ayrıca düzenin tesis edilmesinden sonra yerli Hıristiyanlara karşı Selçukluların gerçekleştirdiği tek bir kovuşturma hadisesi dahi kaynaklarda yer almaz.

BİBLİYOGRAFYA

(Tarihi kaynaklar dipnotlarda gösterilmiştir.)

- Turan 1980a Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, II, 6. baskı, İstanbul.
- Turan 1980b Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul.

Mehmet Ersan